

hiszi, hogy férfi. Neo világa minden tekintetben egynemű és anyagtalan. Ez az alak kezd előttünk „felépülni”, kiteljesedni a Kiválasztott-szálban: Neo beint az ügynököknek, némileg tehát ellenáll, majd Trinity-t követve eljut Morpheushoz. Követi mesterét, és hisz benne, téblábolása, a hajó legénységéhez való kötődés, majd az Orákulumnál tett látogatás kudarcának hatására fontos tapasztalatra tesz szert: létezik igaz és hamis világ. Mesterének meg-

mentése után ezt a tapasztalatot viszi tovább.

Neo alakja tehát úgy teljesedik ki – hogy közben megszűnik.

A tanulmány az ELTE Radnóti Miklós Gyakorlóiskola mozgókép-programjának részeként a Közoktatási Modernizációs Közalapítvány (KOMA) támogatásával készült.

Horváth Beáta

Filmszertár

A Mozgóképkultúra és médiaismeret oktatását segítő publikációk és kiadványok

„Irodalmat, rajzot, zenét középiskolában, sőt elemiben is tanítanak nagyon helyesen. Ugyanakkor nem hanyagolhatjuk el a filmet, a jövő hatalmas, új művészetét, mely sokkalta inkább mindennapos szellemi tápláléka az emberiségnek a többi művészetnél.”

Ha a szóhasználat és a retorikai fordulatok nem tennének gyanakvóvá bennünket, akár a filmoktatás egyik lelkes propagandistájának múlt heti nyilatkozatára is gondolhatnánk a fenti idézetet olvasva. A „lelkes propagandista” megfelel a valóságnak, csakhogy a mondat több, mint fél évszázada, 1945 telén íródott le Szóts István „Röpirat”-ában (1), „szirénazúgás, aknarobbanás” között, a magyar filmművészet megújításának, újjáélesztésének reményében. Messzire nyúló és mély hagyománya van tehát a filmoktatás bevezetésének, ehhez képest igen meglepő, hogy csak mostanára, az ezredforduló idejére remélhetjük, hogy e – mai kifejezéssel élve – „műveltségi terület” megfelelő módon kap helyet az általános és középiskolákban.

Nem múlt el nyomtalanul ez a jó néhány évtized, hiszen ma már csak a körülményesnek ható Mozgóképkultúra és médiaismeret elnevezés tudja pontosan leírni azt a területet, amellyel érdemes és szükséges megismertetni a tanulókat. Megváltozott a mozgókép-közvetítés technikája, a filmnek

mint művészetnek a státusa, a „képfigyasztás” körülményei, szociológiája, pszichológiája, sőt alapvetően megváltozott a világról alkotott képünk – a mozgóképek nyomán. A filmoktatás – akár tesszük, akár nem, ezt be kell látnunk – nem a hetedik művészet fontosságának, a mozi 100 éves történelmét író életműveknek köszönhetően vált mára elsősorban elodázhatatlanná, hanem a mozgóképi kommunikációból fakadó társadalmi hatás következtében. Leegyszerűsítve és sarkítva a helyzetet: a film ügye a televízió képernyőjén – s ma már a számítógép monitorán – keresztül hatol be a közoktatásba. A mozgóképnek mint művészetnek a bástyáit a hazai szakemberek többsége óvni igyekszik, az azonban nem véletlen, hogy az iskolai oktatásban ügyvel-bajjal helyét kereső „filmsztétika” kifejezést le kellett cserélni...

Erről a vitáról is szólnak a mozgóképkoktatás ügyét szemmel tartó publikációk, s ennek a vitának az eredményeként születtek és születnek meg az oktatás segédanyagai, a különféle tankönyvek, szöveggyűjtemények, tanmenetek, s más, a tárgyhoz „műfa-

jukkal” is illeszkedő taneszközök, s végül ehhez a vitához (is) nyújt szellemi muníciót a szakkönyvkiadás, a klasszikus művektől az újabb tanulmányokig. Az alábbiakban a filmoktatás helyzetét értelmező és segítő anyagok rendszerét tekintem át, néhány konkrét példára is hivatkozva.

Újságcikkek, riportok

A magyarországi filmes folyóiratok a hatvanas évektől rendszeresen nyomon követték a filmoktatás ügyét; rendezők, tanárok, filmszociológusok, filmpszichológusok tollából jelentek meg a filmoktatás fontossága mellett érvelő írások, majd az első tankönyveket bíráló recenziók. A Filmkultúra szélesebb közönség számára kilépő első, 1965-ös évfolyamában cikk jelent meg a művészeti oktatásról, s közölték a később Filmesztétikának nevezett, az irodalomóra keretében oktató tárgy tantervét is. (2) Néhány év múltán már a tízéves múlt áttekintéséről olvashattuk a pedagógusok kerekasztal-beszélgetését (3), a beszélgetés vezetője pedig a tárgykörben rendszeresen publikáló (4), hamarosan tankönyvvel is jelentkező, mára a filmoktatás ügyének doyenjévé váló *Honffy Pál*. (5) Fontos döntés volt a szerkesztőség részéről, hogy a gyakorló tanárok hozzászólásainak is helyet adtak a lapban, megteremtve ezzel a párbeszéd lehetőségét. (6)

A nyolcvanas években az iskoláról inkább a filmklub-mozgalomra került a hangsúly, ennek újraélesztésével és szisztematikus megszervezésével igyekeztek közvetett módon a filmoktatás ügyét is ébren tartani a szakemberek, gyakran a folyóiratok hasábjain vitatkozva egymással. Maga az oktatás a kilencvenes évek elejétől kerül újból napirendre, ám ekkor már a megváltozott, „mediális” környezetre való tekintettel, azaz a hagyományos esztétikai figyelem kinyílt a mozgóképi kommunikáció, illetve a médiumok tágasabb köre felé. Ezzel a nyitással együtt jelentkezett az a gondolat – amelynek a későbbi évről-évre igen fontos szerepe lesz –, hogy a filmoktatás immár nem csupán egy

újabb művészeti tárgy „elit” ügye. Hiszen a világról alkotott ismeretünk jókora hányada – különösen az iskoláskorban – a mozgóképek útján jut el hozzánk, nem beszélve a szabadidő eltöltésének riasztó statisztikáiról, mondjuk a televízió előtt eltöltött órák és az olvasásra fordított percek arányának tükrében. A mozgókép-oktatás tehát mint az életben való eligazodást segítő integrációs műveltségi terület követelt helyet magának a közoktatásban. Megalakult a Mozgókép az oktatásban munkacsoport, kísérleti programok indultak el. (7) Azóta rendszeresen olvashatók beszámolók a tárgy bevezetéséről s az újabban egyre gyakrabban megvalósuló képzési formákról (8), ahogy egyre több a bírálendő tankönyv, szöveggyűjtemény, oktatási segédanyag is. (9)

Tankönyvek, szöveggyűjtemények, tanári segédkönyvek

A tárgy tudatos felépítésének és bevezetésének fontos eleme – a tanárképzés mellett – a tankönyvírás és a tankönyvekhez kapcsolódó segédanyagok elkészítése. A kilencvenes évek közepétől már többféle tankönyvből is válogathatunk: *Honffy Pál* és *Boda Edit* munkái a kisiskolás kort és az általános iskola felső tagozatát célozzák meg, míg *Hartai László* és *Muhi Klára* tankönyve a 7–12. évfolyam diákjaihoz szól. Az utóbbi szerzőpáros egyébként az 1998-ban megjelent tankönyvet azóta átdolgozott kiadásban, két kötetre bontva is megjelentette, s ehhez a tankönyvcsaládhoz tanári segédkönyv (10), szöveggyűjtemény (11) és fogalomtár (12) is tartozik.

A szorosan vett órai munkához tartozó könyvek mellett szerencsés módon a hazai kiadók is mind több, a tanítást és a tanulást egyaránt segítő kiadványt jelentetnek meg. Az alábbiakban erről szeretnék – a teljesség igénye nélkül – rövid áttekintést nyújtani.

Látszólag akár egyetlen szakkönyv segítségével könnyen feldolgozható a filmművészet története, ám ez manapság koránt sincs így, méghozzá elsősorban nem a magyar könyvkiadás fogyatékosságai miatt. Az átfogó, egyetemes igényű filmtörté-

netek, így a *Gregor – Patalas* szerzőpáros vagy *Georges Sadoul* munkája mára mind tartalmában, mind módszerében elavult. Az enciklopédikus igényű filmtörténet-írást egymás mellett futó, párhuzamos filmtörténetek váltják fel, aminek következtében az utóbbi évek magyar filmtörténeti munkái is inkább egy-egy részterületet, illetve alkotói életművet dolgoznak fel. Ebbe a sorba illeszkedik például *Bikácsy Gergely*nek a francia film ötven évéről szóló könyve (13) vagy *Kömlödi Ferenc*nek az amerikai némafilm történetét bemutató kötete. (14) Filmtörténeti szempontból jelentős alkotói életmű elemzésére vállalkozott *Kovács András Bálint* és *Szilágyi Ákos* nemzet-

közi mércével is jelentős *Tarkovszkij-monográfiája* (15) és *Bikácsy Gergely* személyes hangú „*Bunuel-napló*”-ja. (16) Itt érdemes megemlíteni az *Osiris Kiadó* *Zalán Vince* által gondozott, klasszikus rendezőket bemutató sorozatát: ezekben a kötetekben leggyakrabban az alkotó írásain keresztül kapunk képet az életműről (*Tarkovszkij*, *Kieślowski*, *Truffaut*, *Fassbinder*, *Wenders*, *Hitchcock*, *Wajda*), (17) de találkozhatunk hagyományos monográfiákkal is (*Casavettes*, *Kubrick*). (18) Rövidebb alkotói portrékat olvashatunk ugyanennek a kiadónak idén megjelent „*Rendezői portrék*” című kötetében (19), valamint *Bíró Yvette* utóbbi években napvilágot látott esszéköteteiben. (20) *Bíró Yvette* korábbi könyveinek új kiadásai egyébként akár tankönyvként vagy tanári segédkönyvként is segíthetik munkánkat (21); az „*Egy akt felöltöztetése*” című könyvében közreadott „képzletgyakorlati” pedig meglepően közel állnak a kreatív médiapedagógia szelleméhez és módszeréhez. (22)

A filmoktatás – akár tetszik, akár nem, ezt be kell látnunk – nem a hetedik művészet fontosságának, a mozi 100 éves történelmét író életműveknek köszönhetően vált mára elsősorban elodázhatatlanná, hanem a mozgóképi kommunikációból fakadó társadalmi hatás következtében. Leegyszerűsítve és sarkítva a helyzetet: a film ügye a televízió képernyőjén – s ma már a számítógép monitorán – keresztül hatol be a közoktatásba.

Egy-egy korszak mozaikkockájából a magyar film története is lassan kirakhatóvá válik. Hiánypótló kötet *Kőhádi Zsolt* filológiaiilag rendkívül alapos magyar némafilm-története (23); módszertanilag is figyelemreméltó *Balogh Gyöngyi* és *Király Jenő* az 1929 és 1936 közötti időszakot feldolgozó műfaj- és stílustörténete (24); *Szilágyi Gábor* a második világháború utáni korszak tudományos igényű feldolgozását kezdte el (25); míg a későbbi időszakokról különféle szempontú monográfiák születnek. (26) S a magyar filmtörténet témakörében is jelennek meg alkotókat bemutató dokumentumkötetek és monográfiák, az előbbire a Szóts Istvánról

és *Gaál István*ról összeállított könyvek (27), míg az utóbbira *Marx József Jancsó Miklósról* és *Szabó István*ról szóló életrajzi esszéi lehetnek példák. (28) Ha filmtörténetről van szó, szokatlan megemlíteni egy interjúkötetet, *Zsugán István* beszélgetései azonban, a kérdező kivételes felkészültségének is köszönhetően, igen pontos képet adnak harminc év

magyar filmművészetéről. (29) S végül egy különösen a magyartanárok számára hasznos tanulmánykötetre szeretném felhívni a figyelmet, amely az adaptáció sokat vitatott elméletéről és gyakorlatáról szól. (30)

Klasszikus filmek műelemzéséhez adhat támpontot *Gyürey Vera* és *Honffy Pál* két kötete (31), valamint a Móra Kiadó sorozatában 1996-ban megjelent „88 híres film”. Az általános és a középiskolai oktatást segítheti *Knut Hickethier* „Film- és televízióelemzés” című könyve, főképp a két médium egységes szempontrendszerű megközelítése miatt. (32) Ugyan gyakorló filmeseknek szól, a filmbarátok is haszonnal forgathatják *Szabó Gábor* operatőr

rendkívül szemléletes és egyszerű nyelvű „Filmes könyv”-ét. (33) Inkább „szakkörösöknek” ajánlható egy igazi kuriózum: hogyan képzelte el a film oktatását *Bódy Gábor* (mint az összegyűjtött dokumentumokból kiderül, igen hasonlóan az éppen megvalósuló gyakorlathoz). (34) Elsősorban tanári segédkönyvként, illetve egyetemi tankönyvként ajánlható *David Bordwell* narratológiája (35), Kovács András Bálintnak ugyanebben a témában írt jegyzete (36), *Király Jenő* műfajelméleti munkája (37), valamint *Francesco Casetti* áttekintése a modern filmelméletekről. (38) Az utóbbi kötet különösen fontos, hiszen a magyar nyelvű filmszakkönyvkiadás legnagyobb hiányosságai az elmélet terén tapasztalhatók. (39) És a könyvek listája hónapról hónapra bővül; előkészületben van például a már megjelent általános és középiskolai szöveggyűjteményt folytató/kiegészítő egyetemi szöveggyűjtemény kiadása.

Videók, CD-ROM-ok, DVD-k

A tanítás során egyre fokozottabb mértékben támaszkodhatunk különféle multimédiás segédanyagokra; különös volna, ha éppen egy médiumokkal foglalkozó terület mondana le arról, hogy saját közegében is „tanítsa magát”. Valóban egyre gyakoribbak az olyan videón, CD-ROM-on, DVD-n megjelenő anyagok, amelyek több-kevesebb közvetlenséggel segíthetik a diákok és a tanárok munkáját. Egyfajta példatárként lehet fordulni a Mozgóképkultúra és médiaismeret tankönyv-csomaghoz kapcsolódó, videón megjelentett bemutató órákhoz, ahol a tárgy oktatóinak úttörőitől lehet ötleteket ellesni – vagy a *Herskó János* filmrendező utánoszthatatlan módszerét bemutató film hatására a maradék önbizalmunkat is elveszíteni... Ismeretanyaga és módszertana szempontjából, s nem utolsósorban a szellemes megjelenítés miatt több órára rabjai lehetünk a nem éppen könnyen értelmezhető Jancsó-életműnek a róla szóló CD-ROM segítségével, sőt a Magyar Nemzeti Filmarchívum jóvoltából három lemezen a kezdetektől

napjainkig hozzáférhető a teljes magyar játékfilmtörténet (MozgóKépTár 1., 2., 5.), jelenleg pedig ugyanebben a műhelyben a dokumentumfilmek feldolgozása zajlik. S talán a közeljövőben elindulhat a magyar filmtörténet klasszikus alkotásainak DVD-sorozata is, amely a technikából adódóan nemcsak jó minőségű filmnézést ígér, hanem hasznos, bőséges, könnyen kezelhető információkkal segítheti majd a művek befogadását.

Most már csak értő tanárookra és érdeklődő diákokra van szükség, akik mindezt a sok jót élvezettel forgatják.

Jegyzet

(1) Szóts István (1989): *Röpirat a magyar filmművészet ügyében*. Magyar Filmintézet, Budapest. Reprint. 71.

(2) Bán Róbert (1965): Iskola és művészet; A filmoktatás tanterve. *Filmkultúra*, 3. 78–86.

(3) Honffy Pál (1972): Válaszúton a filmoktatás? *Filmkultúra*, 2. 64–70.

(4) Lásd pl.: Honffy Pál (1973): Filmoktatást az általános iskolában! *Filmkultúra*, 3. 70–74.

(5) Legutóbb publikált tankönyve: *Képek, mozgó képek, hangos képek*. Médiaismeret kezdőknek. (1999) Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

(6) Lásd pl. egy kaposvári tanár, Szijártó István cikkeit (1969): Ahogy a diákok látják. *Filmkultúra*, 4. 93–95. Tennivalók a filmesztétika oktatásában. (1974) *Filmkultúra*, 6. 92–93. Gondolatok a fiatalok filmízlésének alakításáról. (1978) *Filmkultúra*, 2. 93–95.

(7) Lányi András összefoglalója a Mozgókép az oktatásban munkacsoport tervéről. Boda Edit: A magyar médiapedagógia műhelyei. Hartai László: Mozgókép – iskolakeretben. (1992) *Filmkultúra*, 5. 42–58. Hartai László – Muhi Klára (1992): Mozgókép – iskolakeretben. Egy komplex médiaoktatási kísérlet Magyarországon. *Filmkultúra*, 6. 44–61.

(8) Legutóbb Hartai László adott interjút a Filmvilágnak a tárgy bevezetésének fejleményeiről (Zachar Balázs [2000]: Más-képp. *Filmvilág*, 9. 48–50.); korábban pedig már a magukat az új tárgyra átképző pedagógusokkal jelent meg beszélgetés (Muhi Klára [1998]: Együtt nézzük a Schwarzeneggereket. *Filmvilág*, 9. 24–25.).

(9) A fenti riportokat például mindkét számban az oktatást segítő könyvek recenziói egészítették ki (Szijártó Imre [1998]: Tetszik, de nem tudják. Mozgókép- és médiatankönyvek Magyarországon. *Filmvilág*, 9. 21–22. Gelencsér Gábor [1998]: Szemtan. Bódy Gábor filmiskolája. *Filmvilág*, 9. 23.; Gelencsér Gábor [2000]: Filmolvasó. Médiatankönyvek. *Filmvilág*, 9. 51.).

(10) Hartai László (1998): *Mozgóképkultúra és médiaismeret*. Korona, Budapest.

- (11) Gelencsér Gábor (1998, szerk.): *Képkorszak*. Korona, Budapest.
- (12) Hartai László (2002, szerk.): *Film- és médiafogalmak kisszótára*. Korona, Budapest.
- (13) Bikácsy Gergely (1992): *Bolond Pierrot moziba megy*. Héttorony Könyvkiadó – Budapest Film, Budapest.
- (14) Kömlődi Ferenc (1999): *Az amerikai némafilm*. Magyar Filmintézet, Budapest.
- (15) (1997) Helikon, Budapest.
- (16) (1997) Osiris, Budapest.
- (17) Andrej Tarkovszkij (1998): *A megörökített idő*. Osiris, Budapest. Andrej Tarkovszkij (2002): *Napló*. Osiris, Budapest. Krzysztof Kieślowski (1996): *Őn-életrajz, Danusia Stock gondozásában*. Osiris, Budapest. François Truffaut (1996): *Őnvallomások a filmről*. Osiris, Budapest. Rainer Werner Fassbinder. (1996): *Írások, beszélgetések*. Osiris, Budapest. Wim Wenders (1999): *Írások, beszélgetések*. Osiris, Budapest. Alfred Hitchcock (2001): *Írások, beszélgetések*. Osiris, Budapest. Andrzej Wajda (2002): *A film és más hívságok*. Osiris, Budapest.
- (18) Ray Carney (2001): *John Cassavetes filmjei*. Osiris, Budapest. John Baxter (2003): *Stanley Kubrick*. Osiris, Budapest.
- (19) (2003) Osiris, Budapest.
- (20) *A rendtelenség rendje. Film/Kép/ Esemény*. (1996) Cserépfalvi, Budapest. *Nem tiltott határátlépések. Képkalandozások kora*. (2003) Osiris, Budapest.
- (21) *A film formanyelve*. (1964) Gondolat, Budapest. *A film drámaisága*. (1967) Gondolat, Budapest. A két könyv új kiadását egy kötetben lásd: *A hetedik művészet*. (1994) Osiris, Budapest. *Profán mitológia*. (1982) Magvető, Budapest.
- (22) Bíró Yvette – Marie-Geneviève Ripeau (1996): *Egy akt felöltöztetése. Képzletgyakorlatok*. Osiris, Budapest.
- (23) *Tovamozduló ember tovamozduló világban. A magyar némafilm 1896–1931 között*. (1996) Magyar Filmintézet, Budapest.
- (24) „Csak egy nap a világ”. *A magyar film műfaj- és stílustörténete 1929–36*. (2000) Magyar Filmintézet, Budapest.
- (25) *Tűzkeresztség. A magyar játékfilm története, 1945–53*. (1992) Magyar Filmintézet, Budapest. *Életjel. A magyar filmművészet megszületése, 1954–56*. (1994) Magyar Filmintézet, Budapest.
- (26) Gelencsér Gábor (2002): *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*. Osiris, Budapest.
- (27) Szóts István (1999): *Szilánkok és gyaluforgácsok*. Osiris, Budapest. Zalán Vince (2000): *Gaál István krónikája*. Osiris, Budapest.
- (28) Jancsó Miklós két és több élete. (2000) Vince Kiadó, Budapest. Szabó István. (2002) Filmek és sorok. Vince Kiadó, Budapest.
- (29) *Szubjektív magyar filmtörténet, 1964–1994*. (1994) Osiris – Századvég, Budapest.
- (30) Gács Anna – Gelencsér Gábor (2000, szerk.): *Adaptációk. Film és irodalom egymásra hatása*. József Attila Kör – Kijárat Kiadó, Budapest.
- (31) Gyürey Vera – Honff Pál (1984): *Mozgófénykép*. Tankönyvkiadó, Budapest. Gyürey Vera – Honff Pál (1988): *Chaplintól Mihalovig*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- (32) (1998) Krónika Nova Kiadó, Budapest. Györfly Miklós fordítása.
- (33) Szabó Gábor (2002): *Filmes könyv. Hogyan kommunikál a film?* Ab Ovo, Budapest.
- (34) Bódy Gábor (1998): *Filmiskola*. Palatinus, Budapest.
- (35) David Bordwell (1996): *Elbeszélés a játékfilmben*. Magyar Filmintézet, Budapest. Pócsik Andrea fordítása.
- (36) Kovács András Bálint (1997): *Film és elbeszélés*. Korona, Budapest.
- (37) Király Jenő (1998): *Mágikus mozi. Műfajok, mítoszok, archetipusok a filmkultúrában*. Korona, Budapest.
- (38) Francesco Casetti (1998): *Filmelméletek 1945–1990*. Osiris, Budapest.
- (39) A kevés kivétel között érdemes megjegyezni Szergej Eisenstein nehezen hozzáférhető tanulmányainak új és bővített kiadását (*Válogatott tanulmányok*. [1998] Áron Kiadó, Budapest), André Bazin írásainak több kiadást megért *Mi a film?* című változtatását ([1995] Osiris, Budapest) és Gilles Deleuze korszakos jelentőségű filmelméleti művének, igaz, „félhabú” megjelentetését, mivel a kétkötetes munkának ez idáig csak az első része olvasható magyarul (*A mozgás-kép*. [2001] Osiris, Budapest).

A mozgókép- és médiaismeret konferencián (2003. július 30–31., Eger) elhangzott előadás szerkesztett változata.

Gelencsér Gábor